

XV. sjezd KSČ, XXV. sjezd KSSS i sjezdy dalších bratrských stran vyzdvihly do popředí úkol utváření socialistického způsobu života a formování socialistické osobnosti. Podtrhly zároveň, že jde o proces, který musí být cílevědomě řízen a plánován. V tom je určitý nový aspekt úkolu, který sám zdaleka není pro socialistickou společnost nový, jehož realizaci naopak sleduje od prvních dnů socialistické revoluce. Jeho podstatou, jež vystupuje právě v období budování rozvinuté socialistické společnosti stále zřetelněji do popředí, je vytváření podmínek pro společensky zprostředkovaný všestranný rozvoj všech individuí. Žádná společnost v historii si zatím nemohla vytyčit jako cíl vytvářet předpoklady pro všestranný rozvoj osobnosti a pro rozvoj všech. Doposud v dějinách společnosti vždy šlo o určitý parciální rozvoj jen v některých sférách života a rozvoj jenom některých, tedy rozvoj deformovaný samou touto parcialitou. Svou povahou jde tedy o grandiozní a zcela nový historický úkol, který musí mít pochopitelně také dlouhodobou realizační perspektivu, která odpovídá jeho složitosti, který se realizuje jako vnitřně rozporný proces. V řešení každodenních stále náročnějších problémů, které souvisí s realizací tohoto úkolu nesmí však nikdy zaniknout jeho dějinná neobvyklost. Výzkum utváření socialistického způsobu života byl také zařazen jako jedno z témat jednotného programu společenských věd. Tím je zdůrazněna naléhavost postoupit od teoretického uchopení problému, spojeného i s upřesňováním základního kategoriálního aparátu, kam se dnes výrazně soustřeďuje ve všech socialistických zemích badatelské úsilí — k otázce, jak zkoumat reálné sociální procesy, jež utvářejí tento složitý jev, k otázce kam a proč soustředit pozornost.

I. Volba výzkumného zaměření

Volba postupu, rozhodnutí o prioritách ve výzkumu, je obtížným a do značné míry riskantním problémem vždy; o to více v situaci, kdy ve smyslu předmětu poznání máme co do činění

a) s objektem, který lze charakterizovat jako systém s vysokým stupněm komplexity, neboť životní způsob je spíše aspektem reality než jejím výsekem, je rovinou, do níž se promítají všechny její sféry;

b) se společenským jevem, který prochází procesem kvalitativní přeměny, a to v podmínkách, kdy i všechny pro něj podstatné determinanty se kvalitativně proměňují (způsob výroby, sociálně třídní struktura, způsoby uspokojování potřeb, společenské vědomí);

c) s procesem kvalitativní změny, jenž je vyjádřením dějinné diskontinuity v dvojím ohledu: jednak ve smyslu střídání společensko-ekonomické formace, jednak ve smyslu vystřídání historické epochy třídních společností epochou společností beztřídní;

d) s kvalitativní změnou v její více či méně nevyzrálé, zárodečné podobě, vázané na nižší fázi komunistické formace a zvýrazněné navíc i specifickými podmínkami „startu“ zemí reálného socialismu tímto směrem;

e) se společenským jevem hluboce svázaným s kulturní tradicí země, za-

fixovanou jak ve stereotypech každodenního chování a jednání lidí, v některých jejich osobnostních rysech, tak v materiálních, duchovních i institucionálních podmínkách jejich života.

Pro úspěch výzkumu je rozhodující nalézt kritéria umožňující jeho cílevědomou orientaci, současně však i nezbytnou redukci a volbu adekvátních metod.

Hledáme je v první řadě tam, odkud dnes přichází i naléhavá společenská objednávka vědeckých informací, totiž *ve sféře společenského řízení*. Sama logika výstavby socialistické společnosti vyzdvihuje v určité vývojové fázi problematiku životního způsobu do popředí, a to v několikerém ohledu:

a) Bezprostředním cílem přechodného období bylo „zrušit“ starý a uvést do chodu nový společenský systém; jakmile je dotvořen, začíná fungovat na sobě vlastních principech, hlavní otázkou jeho prosperity a další dynamiky je upevnění a rozvinutí těchto nových a nosných principů. To znamená v první řadě jejich zakotvení v každodenním životě lidí, ve způsobu jejich života.

b) Fungování nového společenského systému je spojeno s růstem bohatství, založeného na trvalém ekonomickém růstu, a tedy množením zdrojů, jež má společnost k dispozici⁽¹⁾. V těchto podmínkách otázka optimálního využití zdrojů pro realizaci žádoucích cílů nabývá na naléhavosti stejně tak jako konkrétní zpracování těchto cílů samých.

c) Konečně rozvoj socialistického systému vytváří objektivní předpoklady pro znásobení společenské úlohy subjektivního činitele; nová kvalita způsobu života a nové rysy osobnosti se stávají hlavním článkem reprodukčního procesu, založeného na zespolečenštění výrobních prostředků a přechodu od extenzivního k intenzivnímu typu výroby. ⁽²⁾

V minulosti se měnil způsob života více méně spontánně jako důsledek řízených změn v jiných, tehdy pro vývoj socialistické společnosti rozhodujících oblastech. Dnes, v období výstavby rozvinutého socialismu, se stává sám klíčem k další dynamizaci společenského výdaje. Proto i tento článek společenského systému musí být uchopen způsobem socialismu vlastním — to jest metodou cílevědomého, plánovitého řízení opřeného o vědecké poznání. A řekněme rovnou, že informace, která má sloužit jako nástroj optimalizace řízení a rozhodování je typem nejnáročnější vědecké informace.

Strategické problémy, na něž by se měl takto pojatý výzkum orientovat, jsou soustředěny v oblasti, kterou lze charakterizovat jako průnik společenského systému a vlastního způsobu života.

Východiskem pro jejich identifikaci jsou základní a stále se vyvíjející principy nového společenského řádu, především ty, jež charakterizují proces změny výrobního způsobu a zároveň radikálně mění podmínky života (přesněji řečeno podmínky reprodukce a tvorby lidského života). Pokud však nezakotví v životě lidí, nestanou se v té či oné míře a podobě interiorizovanou normou jejich jednání a nerozvinou se v aktivitě individua, jsou v podstatě „principium“ tedy počátek.⁽³⁾

(1) Národní důchod ČSSR vzrostl v letech 1948–74 4,8krát; v absolutní hodnotě v r. 1974 představoval Kčs 349,3 mld. Osobní spotřeba vzrostla v tomto období 3,5krát a v r. 1974 představuje hodnotu 192,7 mld.

(2) Anketa uskutečněná mezi vedoucími hospodářskými pracovníky, analýza řídicí práce Národního výboru Praha I analýza 1036 případů řízení provedená J. Kholem v r. 1969 (retest 1972) ukazují, že řídicí práce se zhruba ve 42–46 % přímo zabývá různými aspekty

člověka, činností a součinností lidí, pracovních kolektivů. Tato problematika výrazně převyšuje otázky ekonomické, technické a organizační [Khol 1975].

(3) „Vytvoření a posílení ekonomické základny rozvinuté socialistické společnosti a zdokonalování sociální struktury této společnosti a státosti se staly základem pro utváření a upevňování socialistického způsobu života.“ [P. Fedosejev 1977].

O jaké principy a s nimi spojené výzkumné problémy jde?

a) Soukromé vlastnictví výrobních prostředků v kapitalismu vytváří situaci, kdy hlavní zdroje reprodukce lidského života jsou v rukou úzké vrstvy lidí, která pomocí tržního mechanismu ovládá a manipuluje podmínky práce a života ostatních. *Zrušení soukromého vlastnictví je cestou k cílevědomému, společenskému ovládání podmínek práce a života samými výrobci.* Pracovní síla přestává být zbožím a člověk přestává být pouhou pracovní silou. Otevírá se prostor pro nový typ rozšířené reprodukce osobnosti.

Výzkum stojí před úkolem sledovat, jak členové společnosti (kteří objektivně jsou v pozici spoluvlastníků výrobních prostředků) tuto novou sociálně ekonomickou pozici ovládli, a zda aktivity, které jsou tím vyvolány, působí ve směru společenského pokroku, či proti němu. Kritériem zde je, jak individuum řeší rozpor mezi individuálním a společenským zájmem(4), v jaké míře uspokojuje své potřeby prostřednictvím společensky užitečné práce v produkci statků a hodnot a řízení společensko-ekonomických procesů. Zvláštní pozornost je třeba věnovat především dělnické třídě, která v důsledku svého objektivního postavení ve výrobě je nejúžeji spjata s touto nejprogresivnější formou uspokojování potřeb; navíc se lze domnívat, že sama tato forma působí ve směru kultivace potřeb.

b) V kapitalismu je soukromé vlastnictví výrobních prostředků spojeno s *ekonomickým přinucením k odcizené práci*; v podmínkách, kdy všechny statky a hodnoty se mění v hodnotu směnnou, nemá vlastník živé práce jiný prostředek jak uspokojit své potřeby.

Zrušení soukromého vlastnictví je počátkem cesty ke změně odcizené práce v tvořivou společenskou činnost, ke zrušení jakéhokoli přinucování k práci a jeho nahrazení dobrovolným sjednocením svobodných výrobců.

V současné vývojové fázi vyvolává tento princip značně rozporné důsledky v podmínkách života; charakter práce se kvalitativně změnil, obsah práce se mění postupně v závislosti na rozvoji výrobních sil a zůstává velice diferencovaný. Práce — aniž by byla pouhým nástrojem — nemůže být zatím zdaleka potřebou ve všeobecném měřítku. Ekonomické přinucení je jednak omezo- váno co do rozsahu (v té míře, v jaké je omezováno působení zákona hodnoty), jednak je podstatně modifikováno

Ve společnosti, kde sociální labilita s dominantním prvkem nezaměstnanosti je nahrazena systémem trvalých, všeobecných a rostoucích sociálních jistot, kde práce je odměňována z hlediska společenské užitečnosti, množství a kvality, je objektivně omezována funkce ekonomického přinucení a vzrůstá funkce ekonomické či přesněji ekonomicko-morální stimulace k práci. V těchto podmínkách se otevírá prostor pro radikální, avšak nikoli jednoznačné změny v celém systému motivace k práci, ve vztahu ke společnosti a společenskému zájmu. Jaká je konkrétní podoba a průběh těchto změn v motivační struktuře, v jaké míře se přesunuje těžiště motivací od „negativních“ k „pozitivním“, od materiálních k nemateriálním, a co zejména — jaká je jejich společenská účinnost — to jsou otevřené otázky pro výzkum.

c) Kapitalistická ekonomická reprodukce je současně reprodukcí třídních antagonismů, třídní diferenciací podmínek i způsobu života. Socialistický způsob výroby vede ke zrušení třídních antagonismů a postupným překonáváním třídních rozdílů k sociální rovnosti.

(4) Individuální a společenský zájem je v současné fázi výstavby socialismu identický v podstatných stránkách; dělba práce, jen částečně překonané sociálně třídní nerovnosti,

opožďování vědomí, pomalejší vývoj osobnosti za vývojem podmínek života, to vše ponechává však aktuálně značný prostor pro rozpory.

Dochází k *sociálně třídní homogenizaci podmínek života a k překonávání třídní diferenciaci životního způsobu*. Socialistický způsob života je jednotný ve svých hlavních určujících rysech a stále výrazněji diferencovaný ve svých individuálních projevech. Teprve v situaci, kdy individuum není primárně determinováno třídní diferenciací podmínek života, kdy žije v relativně sociálně homogenních podmínkách, může být jeho životní způsob do značné míry projevem jeho individuálních schopností a vloh, a navíc se právě v takových podmínkách mohou tyto dispozice plně rozvinout.

Pro výzkum se v této souvislosti kladou dvě aktuální a fundamentální otázky:

1. Jaký je vztah mezi procesem homogenizace podmínek života, který v některých ohledech předbíhá reálnou sociálně třídní diferenciaci, a diferencovanými strukturami potřeb, hodnot a norem individuí.

2. Které difference jsou v té které etapě vývoje nežádoucí a překonatelné, nežádoucí a zatím nezbytné (či překonatelné jen z části) a které difference jsou žádoucí a je třeba vytvářet předpoklady pro jejich rozvoj.

d) Se změnou způsobu výroby se mění i její cíl; výroba v kapitalismu sleduje v první řadě maximalizaci zisku. Stimuluje omezenou dynamiku jen takových potřeb, které umožňují tvorbu směnné hodnoty; navíc dynamiku třídně diferencovanou, pro některé třídy a vrstvy labilní, která se kdykoli může změnit ve stagnaci až regres.

V socialismu je cílem výroby nejen všeobecné a plné uspokojování potřeb známých, „zděděných,“ ale jejich trvalý rozvoj. Významným nástrojem realizace tohoto cíle je vedle stabilního *růstu výroby i zespolečňování způsobu uspokojování potřeb formou rozšiřování společenské spotřeby*.

V logice tohoto principu leží ovšem historicky nový problém: kdo a jakým způsobem, to jest který subjekt rozhoduje o směru rozvoje lidských potřeb a podle jakých kritérií jsou formulovány žádoucí cíle.

Pro charakteristiku vlastního způsobu života je rozhodující, zda jeho těžiště se posunuje ze sféry primárních (nižších) do sféry sekundárních (vyšších, rozvojových) potřeb a činností a v jakém vztahu jsou potřeby společenské a individuální.

Nastíněné okruhy problémů zdaleka nevyčerpávají ani všechny, jež by bylo možno charakterizovat jako podstatné; avšak jejich zvládnutí na úrovni poznání, prognózování a řízení je vůbec rozhodující pro všechny další procesy v nichž se uskutečňuje cíl socialismu — vytvořit podmínky a způsob života, které dokořán otevírají cestu k všestrannému rozvoji člověka, a to takovému rozvoji, který se vrací zpět do společenského systému jako hlavní dynamizující „element“.

Jestliže v předkapitalistickém období bylo hlavním nástrojem integrace individua ve společnosti *mimoekonomické přinucení*, nahrazené za kapitalismu *přinucením ekonomickým*, pak v naší společnosti je to formující se socialistický způsob života, který se stává postupně rozhodujícím aktivním a integrujícím společenským poutem.

II. Životní způsob jako proces kvalitativní změny

Životní způsob v naší společnosti nelze zkoumat jinak, než jako *proces změny*, v němž se postupně utváří nová kvalita — socialistický způsob života, která je dnes zčásti realitou, zčásti projektem.

Jde tedy o výzkum *společenského vývojového procesu*, který nezbytně předpokládá určitou koncepci rozvoje a také s ní pracuje. „Rozvoj“ patří v sou-

časnosti k nejfrekventovanějším pojmům nejen sociologie, ale společenských věd vůbec. Přesto se daleko častěji setkáváme s různým konkrétním použitím této kategorie, jež pouze implicity obsahuje i určitou koncepci rozvoje, než s její explicitní artikulací.

v nejelementárnější podobě je vývojový proces zkoumán jako *prostý kvantitativní růst známých elementů a trendů*, a to často *uvažovaných izolovaně*. Tento postup není zcela zanedbatelný a postihuje některé aspekty reálného procesu(5).

Ovšem v čím rozvinutější fázi je zkoumaný vývojový proces — v našem případě životní způsob — tím marginálnější úlohu tyto aspekty hrají. Navíc tímto postupem není vůbec možno postihnout jeden podstatný moment platný i pro počáteční vývojové fáze — totiž že nová kvalita je od samého počátku přítomna v podobě kvalitativně nových strukturních vztahů, jejichž jádrem jsou nové výrobní vztahy, které *mění funkci* a postupně i *obsah* známých *prvků*. Zkoumáme-li pouze jejich kvantitativní růst, soustřeďujeme se na jevovou stránku, za níž a jejímž prostřednictvím — tedy prostřednictvím jako by prostého růstu známého — vyzárá kvalitativně nové, neznámé, sice hůře uchopitelné, avšak pro poznání a řízení procesu podstatné (6).

Dnes se zejména v souvislosti s rozvojem sociálního plánování propracovává adekvátnější pojetí společenského vývojového procesu jako *dynamického systému* — s akcentem na vazby mezi jeho prvky. Dynamika směřuje k nové kvalitě, vyjádřené v podobě cílů, jichž má být dosahováno cestou cílevědomého řízení vnitřních i vnějších vazeb systému, zdokonalováním a rozvíjením jeho funkcí. Přínosem je snaha po odkrytí základních kauzálních vztahů uvnitř systému i ve vnějších vazbách mezi systémem a jeho „prostředím“. Vývojový proces je zkoumán nejen jako dynamický systém „o sobě“, ale jako součást „*celku systému*“ společenského celku a jeho pohybu. Tento přístup postihuje některé problémy určitého stupně zralosti vývojového procesu, kdy do popředí vystupuje vzájemná provázanost jeho prvků, kvantitativní nasycenost jako zjevný impuls kvalitativních změn, souvislost s jinými procesy, nerovnoměrnost jejich vývojového tempa jako zdroj rozporů, hluboká propojenost ekonomických, sociálních a kulturních procesů vůbec.

Ve vztahu k životnímu způsobu se však projevuje jedno jeho podstatné úskalí — jedinec v něm totiž bývá či může být pojmán jako *pasivní produkt systému*, jako *pouhý objekt řízení*. Ovšem právě socialistický způsob života je totožný s *aktivním, tvořivým* přístupem ke světu.

Zatímco v kapitalismu je hlavní akcent položen na nejružnější formy adaptace individua k existujícím podmínkám i na adaptační schopnost systému samého(7), v socialismu jde nejen o adaptaci, ale také — a stále více — o roz-

(5) Např. v období, kdy pro změny v životním způsobu je rozhodující *zmasovění známých potřeb*, dosažení určitého stupně jejich nasycení ve smyslu zveřejnění přijatého společenského standardu, má tento, byť omezený přístup nesporně svůj *raison d'être*.

(6) Z tohoto hlediska velice zajímavým a zatím v této dimenzi zcela neprozkoumaným společenským „experimentem“ sui generis je naše zdravotnictví. Zde bylo dosaženo značné vysokého stupně saturace základní lidské potřeby, jakou je zdraví (známe vývoj takových indikátorů, jako je růst počtu lékařů, pokles kojenecké úmrtnosti, prodloužení střední délky života, počet porodů na klinikách, kde všude bylo dosaženo pozoruhodných výsledků). Zá-

roveň se však začínají zřetelně projevovat nové, dříve netušené rozpory. Plné zespolečnění vyvolává v této sféře především ohromný *růst potřeb* populace. Konfrontace relativně nediferencovaného způsobu uspokojování potřeb s diferencovanými individuálními potřebami, stejně tak jako principu „všem stejně“ s omezeností podmínek je zdrojem tenzí. Objevuje se často velká disproporce mezi objektivně dosahovanými výsledky a subjektivní reflexí daného stavu, rodí se *nežádoucí*, společensky disfunkční „mechanismy“ řešení tenzí.

(7) Parsons označuje jako „vyspělejší“ takové systémy, které projevují „větší zobecněnou adaptační schopnost“ [Parsons 1971].

víjení tvořivé aktivity všech společenských tříd a skupin, každého jednotlivce, jež je nenahraditelným zdrojem a nástrojem uskutečňování cílů, které jsou této společnosti vlastní.

Je přirozeně obtížnější zvládnout teoreticky formulovaný problém také na úrovni metodologie zkoumání reálných procesů; nezvládnout jej však znamená vracet se k předmarxovskému dualismu v pojetí vztahu společnosti a individua.

Vzhledem k povaze vývoje životního způsobu v socialistické společnosti není tedy přiměřené zkoumat jej jako prostý kvantitativní růst, nebo novou kvalitu, která je automatickým či plánovaným „produktem“ vývoje společenského systému; jde o *vývojový proces kvalitativní změny, kauzálně determinovaný charakterem společensko-ekonomického zřízení, avšak uskutečňovaný aktivní společenskou činností třídně determinovaného individua*.

Kauzalita se totiž ve společenských procesech neprosazuje jako prostý vztah příčiny a účinku, ale vztah zprostředkovaný, a tedy i modifikovaný individuální aktivitou. Proto i nový způsob života *není prostým důsledkem* změny společenského řádu a podmínek života, ale *průsečíkem* změněných podmínek života a historicky podmíněných schopností, předpokladů individua tyto podmínky si osvojit, přizpůsobit svým potřebám, rozvíjet je a zpětně přetvářet.

Každou změnu v podmínkách života je tedy třeba empiricky zkoumat jako *pole možných změn v životním způsobu* jehož hranice jsou vymezeny optimální a pesimální aktivitou individua, které — řečeno v krajních charakteristikách — jedná buď *ve směru společenské změny* nebo *v protisměru* (8).

Životní způsob jako komplex, v němž rozhodující místo připadá životním činnostem, je *však zároveň aktivním nástrojem změny osobnosti*. Osobnost sama představuje složitý systém, v němž se prolínají tři základní struktury — biologická, psychická a sociální; z hlediska formování osobnosti je dominantní struktura sociální, která je také *nejdynamičtější*. Prostřednictvím *aktivit*, v nichž se realizuje interakce mezi individuem a společností (9), se do značné míry utváří i psychická struktura osobnosti, utvářejí se a fixují nové schopnosti, vlastnosti, osobnostní rysy, jež zpětně — v podobě nových návyků (10) — ovlivňují rozhodování a jednání individua.

Při výzkumu společenské aktivity mládeže (Macháček 1975) byla zjištěna pozoruhodná a signifikantní závislost: ti, kteří projevují pracovní iniciativu (v jakékoli formě) se zároveň častěji než ostatní vzdělávají, kriticky a aktivně se staví k nedostatkům na pracovišti a jsou přesvědčeni o tom, že v podmínkách socialismu se nápady a myšlenky lidí mohou dobře uplatnit, jsou tedy častěji než ostatní přesvědčeni o smysluplnosti společensky aktivního postoje.

Při výzkumu životního způsobu je tedy třeba zkoumat také úlohu aktivity

(8) Pro analýzu reálného vývoje z toho vyplývá několik závěrů:

- a) změnu ve sféře příčiny nelze vydávat za dovršení kauzálního pohybu i ve sféře důsledků (nové výrobní poměry na příklad nevyvolávají automaticky nový vztah k práci);
- b) analýzu nelze omezit pouze na kvantitativní zjišťování žádoucího důsledku (počet těch, kteří mají pozitivní vztah k práci, zůstaneme-li u zvoleného příkladu);
- c) adekvátní empirická analýza musí zkoumat *všechny možné varianty jednání*, jež změna v podmínkách života *umožňuje* (tedy od aktivního pozitivního vztahu k práci po rozkrádání socialistického majetku, početné

projevy uvolnění pracovní disciplíny apod.) — od aktivit po anti-aktivity.

(9) Lucien Sève plným právem považuje studium aktu za základní přístup ke studiu osobnosti („Osobnost je složitý systém aktů a charakteristickou vlastností aktu je okolnost, že něco společensky koná“) [Sève 1976: 342].

(10) „Prvek formující osobnost a její individualitu je, podle Marxe, specifický způsob účasti individua v životě kolektivů, specifika jeho sociálního chování. Osobnost je podstatně determinována prací“ [T. Jaroszewski 1975]. Hlubokou vrstvu osobnosti, která mobilizuje stav osobnosti jako celku, označuje Uznadze jako „ustanovku“ [Uznadze 1961].

při utváření osobnosti (ve smyslu jejich hodnotových orientací, návyků jednání) a v celém souhrnu lidských aktivit rozlišit pak ty, které jsou schopny transformaci osobnosti vyvolávat.

Skutečnost, že máme co dělat s procesem, v němž se kauzální vztahy prosazují prostřednictvím aktivní činnosti individua, má ještě jednu — pro výzkum, poznání a řízení podstatnou stránku — totiž *časovou*. Kauzalita vždy znamená i diachronii. Změna podmínek, způsobu života a osobnosti jsou *procesy diachronní, nikoli synchronní*. Zdá se však, že charakteristika této diachronie jako procesů *časově následných* je do jisté míry poplatná mechanické představě kauzality, *nepostihuje* plně její povahu. Za výstižnější považujeme pojetí tohoto procesu jako *reprodukčního*, jenž znamená nepřetržitou obnovu podmínek pro reprodukci života, a to v jeho *lidských* dimenzích, vyjádřených určitým způsobem života a typem osobnosti.

Kategorie reprodukce umožňuje použít ve výzkumu optiku kvantitativně kvalitativních změn s rozlišením jejich průběhu v jednotlivých člancích reprodukčního procesu a s přihlédnutím ke vzájemnému vztahu těchto článků, z nichž každý má svůj vlastní historický čas změny (11).

Chceme-li toto pojetí uplatnit v empirickém zkoumání střetáváme se se známým problémem, že totiž metodická výzbroj sociologie je daleko lépe uzpůsobena pro zkoumání sociálních jevů než procesů, kvantit než kvalit, frekvencí činností než jejich smyslu, funkcí a významů.

Nástrojem k postižení procesuality může být již samo *vymezení referenčního systému výzkumu*; plédujeme pro široké vymezení, které zahrnuje podmínky života, životní způsob i osobnost, a to zejména v jejich sociálních aspektech (12).

Toto široké pojetí předmětu výzkumu nám dává šanci sledovat rozporné osudy a konečné efekty změn „vyvolávaných“ v podmínkách života celospolečenským subjektem, a to s určitým více nebo méně jasně artikulovaným záměrem. Zároveň obsahuje implicitně několik úloh k řešení:

a) zkoumat v jaké míře se naplňuje zamýšlený záměr — cíl a jakými prostředky vůbec „změřit“, zda reálný proces směřuje k uskutečnění cíle; řešení tohoto kardinálního úkolu (zejména z hlediska efektivity řízení) zároveň

(11) Výzkum musí identifikovat rozpory, které vyplývají právě z nerovnoměrnosti vývoje jak uvnitř jednotlivých „článků“ reprodukčního procesu, tak mezi nimi, aby bylo možno jejich řešením znásobit „sociální efektivitu“ celého procesu; pro ekonomický reprodukční proces je typický větší výstup než vstup. Jak je tomu u sociálního procesu reprodukce lidského života?

(12) Podmínky života vymezujeme jako historicky se vyvinuvší souhrn přírodních, materiálních, sociálně ekonomických, politických, kulturních a institucionálních faktorů, *bezprostředně* determinujících způsob a úroveň uspokojování potřeb subjektu a tím konkrétně historickou podobu jeho způsobu života. Podmínky života jsou produktem činnosti minulých generací a jejich aktuální vývoj je determinován charakterem společensko-ekonomického zřízení. Jsou objektivní kategorií; subjekt zde zasahuje především na celospolečenském úrovní. Životní způsob považujeme za strukturovaný komplex činností, jimiž lidé uspokojují a utvářejí své potřeby, vztahů,

kteří v tomto koloběhu činností a potřeb vznikají, jakož i s nimi spjatých hodnot, norm a idejí. Tento komplex je determinován základní charakteristikou společensko-ekonomického řádu a sociálně ekonomickým postavením jednotlivých společenských tříd a skupin, v němž pak nabývá různých funkcí a významů [Filipec, Filipcová 1976]. Životní způsob je subjekt-objektovou kategorií. Subjekt (třídně a skupinově determinovaný) si osvojuje měnící se podmínky života a s různou mírou aktivity se zpětně na jejich přetváření podílí.

V tomto procesu se zároveň utvářejí a fixují potřeby, návyky jednání, normy a hodnoty, jež se stabilizují v určitých schopnostech a vlastnostech osobností. Prvořadý význam nabývají takové individuální schopnosti a rysy, jež „odpovídají“ na společenské potřeby a zpětně se mění v impulzy rozvoje společenského systému. To jsou také patrně jediné reálné parametry, v nichž lze charakterizovat „nového člověka“, aniž bychom se dostali na půdu utopie.

umožní adekvátnější formulace krátkodobých cílů, jež mají ve vztahu k cílům dlouhodobým charakter zprostředkujících článků;

b) obnažit „alergické“ body celého procesu, v nichž se koncentrují rozpory, jejichž provenience může být různá; vznikají především z nerovnoměrnosti vývoje, jejímž hlavním zdrojem je rozpor mezi kvalitativní změnou výrobních poměrů a jen postupně se měnícími výrobními silami.

Tyto nerovnoměrnosti jsou navíc znásobeny skutečností, že pro uskutečnění cílů socialismu — vytvoření podmínek pro všestranný rozvoj osobnosti — je třeba, řečeno s Leninem, „gigantického rozvoje výrobních sil“; zatím však i přes jejich rychlý růst rostou potřeby stále rychleji než zdroje. Řízení procesu kvalitativní změny životního způsobu je proto nutně spojeno s rozhodováním o tom, kam, k řešení jakých otázek preferenčně koncentrovat relativně omezené zdroje. Významnou roli hrají i rozpory mezi rychleji se přetvářejícím bytím a relativně se opožďujícím vědomím, mezi dříve a rychleji se měnícími podmínkami života a pomaleji probíhajícími a velice diferencovanými změnami osobnosti. Nový způsob života vzniká v konfliktu se starými, přetvářejícími rysy života, zejména s těmi, jež si lidé osvojili v závislosti na svém dřívějším sociálním postavení a které (zafixovány v chování, jednání a myšlení) dlouhodobě přetrvávají i tehdy, když se změnila sociální realita, jež je vyvolala v život. Identifikace konkrétní podoby rozporů vznikajících v procesu utváření socialistického způsobu života je důležitou orientující informací pro řízení, právě tak jako kritériem pro stanovení již zmíněných preferencí.

Konečně takto pojatý předmět výzkumu nutí hledat cesty zdokonalování *společenských mechanismů* [13] pro zajištění optimalizace vývojového procesu. Tam, kde nefungují cílevědomě promyšlené společenské mechanismy, pracují mechanismy živelné, mnohdy spíše svého druhu „*antimechanismy*“. V současné fázi vývoje naší společnosti, kdy na jedné straně se *objektivně* rozšiřují prostory pro aktivitu subjektu, na druhé straně interiorizace společenského zájmu probíhá pomaleji a velice diferencovaně, je úloha těchto „mechanismů“ mimořádně závažná.

Prohloubení sociologických výzkumů v naznačeném směru je dvojí výzvou.

Vyžaduje především cílevědomé, dlouhodobě koncipované budování datové báze. Je zřejmé, že sociologie se nemůže opírat pouze o výsledky sociologických výzkumů, ale musí rozvinout maximální úsilí, aby přeměnila informace z různých oblastí života společnosti (demografické, technické, ekonomické, kriminální, zdravotnické) v sociální indikátory, to znamená, aby našla jejich relevantní obsah a význam. Musí pracovat jak s daty statistické povahy, jejichž ohromnou předností je jejich srovnatelnost v čase, a tedy možnost vytvoření časových řad, tak s daty získanými v sociologických výzkumech. Ta jsou sice málokdy komparabilní v čase, umožňují však hlubší osvětlení momentů, kdy se „lámou“ tendence zachycené statistickými daty, umožňují hlubší analýzu obsahových problémů, subjektivní percepce objektivních procesů atd. Vlastní produkce dat musí být proto kombinována se sekundární analýzou dat shromažďovaných původně k jiným účelům a na základě jiných východisek, jež však lze transformovat v ukazatele životního způsobu.

Komplexní postižení životního způsobu se však nemůže opírat o pouhou analýzu dat. Vyžaduje zároveň hluboké pochopení dějinného vývoje, možnosti a cest humanizace lidského života, hlubší propracování cílových kategorií so-

(13) Společenské „mechanismy“ chápeme jako opatření, jejichž cílem je minimalizovat pesimální a maximalizovat optimální jednání subjektu ve směru realizace žádoucích společenských cílů (samo vymezení zároveň naznačuje, že pojem „mechanismus“ není právě nejvýstižnější).

čenských cílů (samo vymezení zároveň naznačuje, že pojem „mechanismus“ není právě nejvýstižnější).

cialistického způsobu života a všestranně rozvinuté osobnosti; spolupráce filozofie a sociologie je zde nezbytná(14). Jedině v takové spolupráci je možno dosáhnout jak obohacení, rozvinutí kategorií samých, tak toho, aby tyto kategorie „pracovaly“ jako účinné instrumenty analýzy sociálních procesů.

III. Některé aktuální praktické i výzkumné problémy dalšího rozvoje socialistického způsobu života

Nejvýraznější, nejuchopitelnější a do jisté míry přímo „změřitelné“ proměny v životě lidí jsou zprostředkovány vývojem sociálně třídní struktury, postupným překonáváním sociálních nerovností, homogenizací podmínek života. Zde krystalizuje kvalitativně nová trajektorie života(15).

Dosažené výsledky jsou nejnázorněji patrné ve změně životní situace třídy družstevních rolníků. Zhruba se vyrovnala podmínkám dělnické třídy (v některých dílčích ukazatelích zaostává někde naopak „předbíhá“). Zajímavým indikátorem, který naznačuje, že tato radikální změna životní situace je i subjektivně reflektována, je zájem o studium na zemědělských školách (středních a vysokých). Zhruba do r. 1972—73 byl nedostatek uchazečů, pak nastal zlom a počet uchazečů stále stoupá (ve školním roce 1976/77 na Vysoké škole zemědělské v Praze byl jejich počet třikrát větší než počet míst).

Sociálně třídní diferenciace — stejně tak jako její překonávání — zasahuje hluboko až do soukromí člověka. Např. srovnání lidí, starších 50-ti let, kteří žijí osaměle (tj. svobodní, ovdovělí, rozvedení) ve Francii a v ČSSR (data z r. 1974) ukázalo, že ve Francii ve skupině zemědělských dělníků žije 40 % osamělých, zatímco mezi vyššími kádry (cadres supérieurs) pouze 7 % a mezi dělníky 13 %. V Československu ve skupině družstevních rolníků žije 18 % osamělých, mezi průmyslovými dělníky 21 % a mezi zaměstnanci 17 %.

Zespolečenštěné výrobní prostředky se staly aktivním nástrojem vyrovnávání podmínek života, tj. odstraňování minulostí nakupených a v podmínkách života zmaterializovaných, zafixovaných třídních rozdílů.

Vyrovňovací proces zasahuje tedy až do dynamiky individuálního života. Právě proto je však v momentě, kdy vyrovnání je více méně dosaženo velice obtížné přizpůsobit této nové situaci i dynamiku rozvoje. Je to však nezbytné, protože jinak by vznikaly nové nerovnosti(16).

Radikálně se změnily podmínky, v nichž se utvářejí „strategické“ komponenty(17) životního způsobu — práce, účast na řízení společenských procesů, osvojování i rozvíjení poznatků vědy a hodnot kultury. Zároveň však právě klíčová oblast života — práce — je nejvýrazněji ze všech poznamenána aktuálním a základním rozporem naší současnosti. Kvalitativně nové výrobní poměry přeměnily všechny ve spoluvlastníky výrobních prostředků. V tomto smyslu dosáhla naše společnost vůbec nejvyšší sociální rovnosti. Postupný rozvoj výrobních sil však zatím zachovává značnou, možno říci vertikální diferenciaci, což je významným zdrojem dalších nerovností.

(14) Stejně tak je nezbytná spolupráce s psychologií, například v takových otázkách, jako je hlubší propracování koncepce všestranně rozvinutého člověka.

(15) Je známou skutečností, že i ty vyspělé kapitalistické země, které (jako např. Francie) si přímo programově vytyčují zmenšení sociálních nerovností jako cíl (1. program ministerstva kvality života, založeného Chiracem) stabilně reprodukuji buď stejné, či prohlubující se nerovnosti. To znovu konstatují

i poslední výzkumné materiály CREDOC zabývající se způsobem života [Mercier 1974].

(16) „Nelze ustrnout na dosaženém stupni socialistické rovnosti, zároveň je však nepřipustné přeskakovat objektivně podmíněné stupně vývoje k plné sociální rovnosti“ [Socialistické obšestvo 1975].

(17) Jako „strategické“ je označujeme proto, že tyto činnosti, vyjadřující *jak* člověk reprodukuje svůj život, do značné míry určují smysl, obsah a úroveň ostatních činností, tedy do *jaký* tento život je.

V pracovní činnosti se tedy prolínají jak *nejvyšší*, tak *nejnižší* dosažené parametry sociální rovnosti. Překonávání tradiční dělby práce na bázi moderní techniky nadto probíhá v jednotlivých sektorech národního hospodářství nerovnoměrně[18]. Tyto rozporné skutečnosti se několikanásobně promítají do celkového procesu formování nového života.

a) Podstatně, byť nikoli fatálně ovlivňují především vztah k práci, místo práce v hodnotové orientaci člověka a tím i celkovou strukturu individuálních motivací, hodnot a potřeb. [19].

Chybí nám však bohatší informace, jež by *přímo* vyjádřily velice diferencovanou škálu vztahů mezi postoji, motivacemi a reálným jednáním. Máme k dispozici především statistická data, která vymezují „krajní“ situace v podobě uvědomělé, společensky progresivní aktivity a anti-aktivity: na jedné straně jde například o účast v socialistické soutěži, brigádách socialistické práce apod.[20], na druhé straně případy rozkrádání socialistického majetku, úplat-

Rok	Počet kolektivů brigád socialistické práce	Počet členů	Počet podaných zlepšovacích návrhů
1960	39 075	379 898	296 437
1965	94 016	1 094 831	195 276
1968	nesledováno	—	113 766
1970	33 946	475 632	106 082
1973	107 231	1 347 774	219 247

[J. Kruml, F. Zich 1975].

ky, nevyužívání pracovní doby, narušování pracovní disciplíny [21]. Nicméně i tato hrubá statistická data vypovídající o hlubokém poklesu pracovní aktivity v letech 1968—70, o poklesu právního stíhání úplatkářství, o změnách, jež přineslo období konsolidace, dosvědčují jednu fundamentální skutečnost: *roz-
hoduující vliv celospolečenské atmosféry, strany, společenských organizací
a institucí na to, která stránka rozporných podmínek se zaktualizuje a nabude
vrchu.*

(18) Například vývoj našeho zemědělství byl spojen s dvacetinásobným vzrůstem investic v letech 1948—1974 a zhruba čtyřnásobným růstem strojních prostředků ve srovnání s průmyslem a stavebnictvím. V důsledku toho zemědělství, kde dříve jednoznačně převládala ruční práce, je dnes *relativně* nejlépe strojově vybaveno (76 % strojů je mladších 10 let), zatímco tradičně rozvinutý průmysl se co do technických inovací rozvíjí pomaleji (je vybaven jen z 56 % stroji mladšími 10 let).

(19) a) Řada československých výzkumů ukazuje, že čím kvalifikovanější a náročnější práci člověk vykonává, tím výše ji řadí v žebříčku hodnot,

b) výkon kvalifikované práce ovlivňuje hodnocení pracovního zatížení (je hodnoceno pozitivně a působí jako motivace k práci),

c) s rostoucím vzděláním klesá význam mzdy a roste význam takových faktorů, jako je zajímavá práce a uplatnění schopností,

d) s rostoucí úrovní vzdělání a kvalifikace roste pocit, že získaných odborných vlastností není plně využito (nejvýrazněji u techniků).

(20) Údaje o hnutí brigád socialistické práce a zlepšovatelském hnutí v letech 1960—73:

[J. Kruml, F. Zich 1975].

(21) V letech 1962—1971 představují vůbec největší podíl z osob stíhaných pro trestné činy (27 %) osoby stíhané pro trestné činy zaměřené proti socialistické ekonomice. Údaje ovšem plně nezachycují skutečný stav věci; jednak odrážejí změny v trestní politice, jednak skutečnost, že v této oblasti odhalené delikty představují jen menší část skutečně spáchaných trestných činů. Pro tento předpoklad svědčí i zjištěný „posun“ v právním vědomí, v němž se projevuje podstatně větší netolerance k útokům na osobní majetek než k útokům na majetek socialistický.

b) Rozporné podmínky se odrážejí dále ve vývoji vzdělání, kvalifikační a vzdělanostní struktury. Obsahově diferencovaná práce vyžaduje a bude i v budoucnu vyžadovat diferencovanou kvalifikaci a vzdělání (a to jak co do úrovně, tak co do obsahu). Účast na řízení společenských procesů, jež je jako možnost otevřena pro všechny a stává se stále více nezbytností, vyžaduje však naopak relativně vysokou a homogenní vzdělanostní přípravu. Totéž platí i o osvojení si nových možností otevřených na příklad všeobecným, trvalým a sociálně značně vyrovnaným růstem životní úrovně a volného času.

Naznačený vývoj staví společnost před několik problémů, jejichž řešení má dalekosáhlé důsledky pro další formování socialistického životního způsobu.

Jde o to

a) hledat cesty, jak výrazněji orientovat vědeckotechnický pokrok k omezování nekvalifikované a fyzicky namáhavé práce, která zjevně negativně determinuje různé stránky života; navíc v našich podmínkách právě vzhledem ke změnám ve způsobu života bude stále obtížnější tyto vysloveně neatraktivní profese obsadit;

b) účinněji a diferencovaněji ovlivňovat celý systém motivací k práci, který je bytostně poznamenán a utvářen přechodností a rozporností podmínek;

c) stanovit optimum nezbytného kvalifikačního a vzdělanostního předstihu ve vztahu k reálným potřebám, aby zdroje vložené do profesionální přípravy byly co nejefektivněji využity a nestaly se potencionálním zdrojem životních frustrací;

d) permanentně sledovat jaké vzdělání (co do úrovně i obsahu) lze považovat za optimální přípravu „pro život“. Řada poznatků svědčí o tom, že z hlediska současných nároků je to vzdělání středoškolské[22]. Dnes je však běžné, že toto vzdělání je spojeno s odpovídajícím profesionálním zařazením. Jaké však budou důsledky oddělení těchto dvou doposud propojených stránek života člověka (a k tomu zřejmě na přechodnou dobu dojde)? Nabude vrchu kultivující síla vzdělání či problémy vyvolané ne zcela adekvátním profesionálním zařazením?

* * *

Poslední oblastí, o níž bychom se chtěli v této souvislosti zmínit, je *uspokojování, kultivace a utváření potřeb*. Jejich místo ve společenském systému se změnilo — nejsou nástrojem rozšířené reprodukce kapitálu ale rozšířené reprodukce člověka. Tato skutečnost má dalekosáhlé, byť rozporné souvislosti a důsledky. V kontextu ostatních změn v podmínkách života vyvolává především *trvalý*, ve smyslu sociálně třídním *všeobecný* a vyrovnávající se růst potřeb. Dokonce je možno říci, že v některých aspektech subjektivní dynamika potřeb předbíhá reálnou sociálně třídní strukturaci společnosti a vrací se v některých případech zpět do společenského systému v podobě nivelizačních tlaků či přímo hrubého narušování socialistických principů odměňování, socialistického vlastnictví a vztahů mezi lidmi.

Růst životní úrovně a vyrovnávající se podmínky života vedou především ke značně sociálně homogenní materiální kultuře, projevující se nejvýrazněji ve vybavenosti domácností, struktuře rodinných výdajů, struktuře výživy. Přiblí-

(22) Řada výzkumů z různých oblastí života — volného času, participace na kultuře v úzkém slova smyslu, rodičovské výchovy, vlivu rodičů na intelektuální rozvoj dětí — shodně

přinášejí informace o ohromném významu středoškolského vzdělání. Všechny tyto výzkumy konstatují nejsignifikantnější diference mezi základním a středoškolským vzděláním.

žení se prahu saturace v kvantitativních parametrech naléhavě staví náročnější problém kultivace materiálních potřeb(23).

V oblasti kulturních potřeb je situace značně složitější. I zde dochází k určitému vyrovnávání a zlepšování podmínek pokud jde o síť kulturních zařízení, změny sociálně třídní struktury populace s vyšším vzděláním [24], změny celkové struktury časového fondu, jež vede i ke zmenšení sociální diferenciace rozsahu volného času. Silně diferencujícím činitelem zůstává obsah práce, jemu odpovídající kvalifikace a vzdělání a dále i kulturní tradice tříd a skupin.

Nejsložitěji však probíhá proces osvojování nových společenských potřeb — vztahu k práci, k účasti na řízení společenských procesů, k socialistickému vlastnictví, vztahů spolupráce v pracovních kolektivech. V podstatě lze říci, že *naše společnost vyvolává rychlý a sociálně se vyrovnávající růst individuálních potřeb a pomalejší, diferencovanou individuální interiorizaci společenských potřeb.*

Ovšem právě osvojení si těchto nových společenských potřeb představuje v dnešní fázi hlavní článek dalšího společenského i individuálního rozvoje. Naznačený vývoj potřeb vyvolává řadu problémů:

1. Vyrovnávání podmínek života vede k tomu, že zejména v oblasti materiální spotřeby se posunuje potřeba k výrobkům s nejdokonalejšími parametry; nejen tedy masová produkce, ale *masová produkce nejvyšší kvality výrobků, takový je požadavek spotřebitele.* Zároveň však existuje podstatně méně mechanismů, které by téhož spotřebitele přiměly k „nejvyšší kvalitě“ i v „roli“ výrobce a spoluvlastníka výrobních prostředků.

2. Dosavadní vývoj vytvořil v mnoha ohledech předpoklady pro výraznější přesuny do oblasti potřeb sekundárních, kulturních (pro něž je typické, že uspokojení je vázáno nikoli na spotřebu věcí, ale na činnosti či vztahy, kde věci nabývají úlohy pouhého stimulu k činnosti). Aby se uskutečnily v širším měřítku než dosud, tomu brání především zmíněné již difference v obsahu práce a ve vzdělání. Existují prostředky jež v této rozporné situaci mohou umocnit sílu těch procesů a vlivů, které kultivují a rozvíjejí lidské potřeby? Platí-li na celospolečenské úrovni, že současné potřeby jsou zprostředkovaným produktem činnosti celých generací, v jaké míře platí i na úrovni individua, že určitý typ činností je schopen také *bezprostředně* formovat určitý typ potřeb?

3. Postupující proces zespoločenšťování způsobů uspokojování individuálních potřeb(25) vyostřuje dva problémy.

a) Všeobecné a kvalitní uspokojování individuálních potřeb není možné jinak než ve spojení s různým stupněm zespoločenštění — tedy společenským zprostředkováním, jež s sebou nese i určité prvky unifikace. Čím více a kvalitněji jsou však potřeby uspokojovány, tím více se současně rozšiřuje škála jejich rozrůzněnosti — posiluje se tendence k diversifikaci. Jak silné jsou tenze, které vznikají z těchto vzájemně spjatých a v jisté míře protichůdných tendencí a jakými cestami je řešit?

b) Kdo rozhoduje o dalším směru vývoje potřeb a podle jakých kritérií; k jakému vzoru či normě směřovat? Často se problém formuje pouze jako dilema výroba-spotřebitel; spotřebitel musí mít více možností artikulovat své

(23) U celé populace byla nejen dosažena žádoucí kalorická hodnota výživy, ale u mnoha skupin a jedinců je nežádoucím způsobem překračována; změnit strukturu výživy v souladu s vědecky stanovenou normou je ovšem náročnější a komplexní úkol, týkající se nejen výroby a výchovy (formovat nové kulturní

vzory v polemice s tradicí), ale i *akcí* směřujících k rozvinutí žádoucích aktivit.

(24) Pro úroveň participace na kulturním životě není důležité jenom vlastní vzdělání, ale i nejvyšší vzdělání v rodině, v níž člověk aktuálně žije [Filipcová a kol. 1975].

(25) Od průmyslové produkce věcí přes placené po neplacené služby.

skutečné potřeby — výroba je musí brát více na zřetel. To je ovšem jen jedna úroveň problému, v níž lze řešit pouze aktuální a krátkodobý — a jistě nikoli nepodstatný — nesoulad mezi společenskou produkcí statků a služeb a diferencovanými potřebami populace.

Z hlediska stanovení dlouhodobých záměrů se ukáže, že tato dvojice — výroba-spotřebitel — sama na řešení otázky nestačí, že individuum není v této věci plně kompetentní (26). Snaha hledat řešení v autoritě „přirozených“ či „autentických“ potřeb, které by mohly sehrát úlohu orientujícího vzoru či normy neobstojí; současné potřeby jsou vždy produktem historického vývoje společnosti a člověka, jeho společenských aktivit. Naznačení žádoucího a možného směru vývoje představuje jeden z nejobtížnějších úkolů, který je řešitelný jen ve spolupráci s vědeckým výzkumem. Rozhodující úloha v řešení této otázky stejně tak jako v řízení celého procesu formování nového života připadá společenským organizacím a institucím. Ony jsou totiž „nositeli“ společenské zprostředkovanosti reprodukce lidského života a zároveň bází, jež otevírá každému členu společnosti možnosti účinně do tohoto procesu zasahovat, aktivně jej spoluvytvářet.

Celá naše dosavadní cesta nejenže zakládá jinou, od kapitalismu stále zřejměj odlišnou trajektorii života, ale již ty výsledky, jichž jsme zatím v utváření nového života dosáhli, představují v některých svých aspektech *skutečný předstih*.

Nejvýrazněji se projevuje v podmínkách života, méně výrazně v postojích, jednání, hodnotových orientacích a myšlení lidí, jež jsou značně sociálně diferencovány a vnitřně jsou často velice heterogenní.

Z hlediska dalšího postupu vpřed jde nyní o to určit takový směr, jenž by umožnil získaný předstih umocnit a obrátit v nový impuls dalšího rozvoje společnosti i člověka.

Přitom je třeba vzít v úvahu, že rozbíhavost vývoje v různých společenských systémech vyjevuje se i ve skutečnosti, že čím více se socialismus vyvíjí na své vlastní bázi o to více i problémy, jež v té které etapě řeší, nabývají jemu vlastní specifickou podobu a vyžadují i jemu vlastní metody řešení. Dosavadní zkušenosti poukazují také na základní dialektiku rozvoje socialismu: vyřešením jednodušších otázek nastolujeme vždy zároveň úkoly svou povahou složitější a všestranně náročnější. Náročnější na zdroje, na řízení, na poznání i na čas jejich vyřešení.

Použitá literatura

- Fedosejev, P.: *Otázky míru a socialismu*. 1977, č. 2.
Filipcová, B., Filipec, J.: *Různoběžky života. Zápas o socialistický životní způsob*. Praha, Svoboda 1976.
Filipcová, B. a kol. *Volný čas a kultura v průmyslovém městě*. Praha, Ústav pro kulturně výchovnou činnost 1975.
Jaroszewski, T.: *Osobnost a společnost*. Praha, Svoboda 1975.
Khol, J.: *Člověk v systému řízení*. Praha, Svoboda 1975.
Macháček, L.: *Společenská aktivita pracujících mládeže*. Bratislava 1975.
Mercier, P. A.: *Les inégalités en France*. Paris, CREDOC 1974.
Krumpl, J., Zich, F.: *Rozvoj iniciativy pracujících*. Praha, 1975.
Sève Lucien: *Marxismus a teorie osobnosti*. Praha, Svoboda 1976.
Socialističeskoe občestvo. Moskva, Politizdat 1975.
Uznadze, D. N.: *Eksperimentalnyje osnovy psichologii ustanovki*. Tbilisi 1961.

(26) Dokonce není tak zcela „kompetentní“ ani ve věci krátkodobého vývoje potřeb. V bytové výstavbě je u nás silná orientace na stavbu rodinných vícegeneračních domků. Je otázka do jaké míry rodinný dům je spíše

opožděným naplněním potřeby, která koresponduje více s tradicí než s aktuálním způsobem života, neboť generace dětí nechtějí často již žít společně s rodiči v rodinném domě a výrazně preferují samostatné bydlení.

Резюме

Филиппова Б.: Исследования образа жизни как процесса управляемой качественной перемены

1. В настоящее время мы достигли этапа, на котором возможно и необходимо сосредоточить силы на исследование реальных процессов, в ходе которых складывается образ жизни. Учитывая предмет исследования (объект высокого уровня сложности, который прodelывает качественные изменения, точно так же, как и все обуславливающие его факторы, и при этом тесно связанный с культурной традицией) принять решение о ходе исследования и последовательность решения отдельных задач чрезвычайно трудно.

2. Критерии такого решения мы ищем там, откуда поступают и заказы на научную информацию — в сфере общественного управления. Стратегические проблемы исследования концентрируются в точки пресечения общественной системы и образа жизни самого по себе. Дело в том, в какой степени принципы функционирования новой общественной системы вошли уже в поведение и мышление людей, в структуру и содержание их деятельности. От этого зависит как социалистическое качество образа жизни, так и укрепление и дальнейшее развитие этих принципов.

3. Образ жизни в нашем обществе невозможно изучать иначе, чем как процесс изменений, порождающих новое качество.

Такое исследование предполагает и определенную концепцию развития; дело не в простом количественном росте и не в новом качестве, которые было бы автоматическим или запланированным «продуктом» развития общественной системы. Мы имеем дело с процессом развития качественных изменений, причинно обусловленным характером общественно-экономического строя, но осуществляемым путем активной общественной деятельности классово обусловленного индивида.

Всякое изменение в условиях жизни необходимо эмпирически исследовать в качестве возможного поля изменений в образе жизни, ограниченного оптимальной и возможно худшей (песимальной) деятельностью индивида, который действует — если привести крайние случаи — либо в направлении общественной перемены, или в обратном направлении.

Учитывая такое понимание характера процесса развития, мы высказываемся за возможно более широкое понимание и самого поля исследования, которое охватывает условия жизни, образ жизни и личность — в ее социальных аспектах.

4. Актуально-практические и исследовательские проблемы дальнейшего развития социалистического образа жизни концентрируются, прежде всего, в следующих сферах:

- a) дальнейшего осуществления социального равенства путем выравнивания унаследованных от прошлого классовых различий в условиях жизни;
- b) изменений в стратегических компонентах образа жизни — труде, участии в управлении общественными процессами и образовании;
- в) удовлетворения, культивирования и формирования потребностей.

При этом остается в силе правило, что решение более простых вопросов выдвигает неизбежно новые задачи, по своему характеру более сложные и предъявляющие более высокие требования к ресурсам, к управлению, к их познанию, требующие больше времени для их решения.

Summary

Filipcová B.: Research into the Way of Life as into a Process of a Centrolled Change

1. In our time, a stage has been attained in which it is both possible and necessary to concentrate forces on the research into real social processes wherein the new way of life is being formed. With a view to the research subject (i. e. a subject characterized by a high degree of complexity, subjected to qualitative change — which also applies to all its substantial determinants, and, simultaneously, narrowly connected with cultural tradition), the decision concerning the research procedure and priorities is extraordinarily difficult.
2. The criteria for such a decision are sought in the area which also supplies orders for scientific information, i. e. in the sphere of social control. Strategic research problems arise in the interpenetration of the social system and the actual way of life. The question is to what extent the principles governing the functioning of the new social system have been anchored in the people's behaviour and thinking, in the structure and content of their activities. It is this that determines both the

socialist quality of the way of life and the stabilization and further development of these principles.

3. In our society, the way of life cannot be examined otherwise than as a process of change wherein a new quality is being formed.

Such a research also necessitates a certain conception of development. What is involved here is not simple quantitative growth, nor a new quality representing an automatic or planned "product" of the social system's development, but a developmental process of qualitative change causally determined by the character of the socio-economic order, yet realized by an active social activity of the class-determined individual.

Every change in the living conditions is to be empirically examined as a field of potential changes in the way of life whose limits are determined by the optimal and the pessimal activity of the individual acting — in terms of extreme characteristics — either in the direction of social change, or in the opposite direction.

With a view to the character of the development process conceived in this way, we support the broader definition of the research reference system including living conditions, the way of life and the personality in its social aspects.

4. Actual problems connected with the further development of the socialist way of life, emerging both in practice and in research, are concentrated mainly into the following areas:
 - a) further promotion of social equality by way of levelling the class-differentiated living conditions, as they have been handed down from the past;
 - b) changes in the strategic components of the way of life — i. e. work, participation in the management of social processes and education;
 - c) satisfaction, cultivation and formation of needs.

Here it holds that, by solving simpler issues, we always set tasks which are more complex and more exacting in all respects — as concerns resources, management and control, knowledge, and the time needed for their solution.